

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Dilek, İbrahim. *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 951 s.

Onur Alp Kayabaşı*

Türklük bilimi araştırmacıları bu alanda çalışmanın pek çok zorluğu beraberinde getirdiğinin tabii olarak farkındadırlar. Geniş bir coğrafya yayılmış olma, farklı kültürlerle temas ve etkileşim içinde bulunma, kaynakların dağınıklığı ve farklı dillerle kayda geçirilmiş olması gibi durumlar söz konusu zorlukların belli başlı nedenleri arasındadır. Elbette Türk mitolojisi çalışmaları da tüm bu zorlukların eşliğinde ve aşılabildiği ölçüde gerçekleşmektedir. Üstelik mitoloji özelinde başka zorluklar olarak değerlendirilebilecek iki önemli sorun daha vardır. Bunlardan biri sahte mit (psuedo-mythology) üretimi, diğeri ise bir Türk boyuna ait mitolojik unsurun tüm Türk dünyasına mal edilmesi. İlk husus, nedeni tam olarak anlaşılamasa da önemli bir gerçek olarak varlığını devam ettirmektedir. Ancak buradaki ikinci husus, üzerinde daha çok durulması gereken bir öneme sahiptir. Çünkü bu durum Türklerin tarihî dönemler içinde geliştirdikleri boy sistemiyle yakından ilgilidir. Bu çerçevede Türklerin boy sistemine tarih araştırmalarında dikkat çeken Ahmet Taşağıl şu değerlendirmeleri yapar¹:

Eski Türkler büyüklü küçüklü boy sistemine dayalı bir hayat tarzını benimsediklerinden uzun mesafeler ilerleseler de sosyal yapılarının getirdiği dayanışmanın sağlamlığından dağılmıyorlar, manevi yapıları bozulmuyordu. Bu durum onları nesilden nesile taşıyarak yok olmalarını engelledi. Böylece çok uzun mesafeler kat edilerek yapılan göçler, kaybolmalarına yol açmadığı gibi farklı iklimlerde zengin tarihlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu.

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi – Aksaray / Türkiye
ORCID: 0000-0002-4744-4749
onuralpkayabasi@hotmail.com

Taşagıl'ın işaret ettiği boy sistemi, Türklük çalışmalarında göz ardı edilmemesi gereken önemli bir noktadır. Çünkü bu sistem, Türklerin yaşam tarzını ve kültürünü derinden etkilemiş, şekillendirmiştir. Bugün Hakas-ya'da, Anadolu'da, Kırım'da, Kıbrıs'ta, Seyhun'da ve birbirinden uzak pek çok coğrafyada Türk varlığından söz edebiliyorsak bunun önemli nedenlerinden biri de Türklerin sahip olduğu "boy" teşkilatlanmasıdır. Bu durumun göz ardı edilmesi ne yazık ki bizi yanlış genellemelere veya sonuçlara götürebilmektedir.

İbrahim Dilek tarafından hazırlanmış *Türk Mitoloji Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, 951 s.) adlı çalışma, hem yaklaşım hem de metot olarak bir bakıma yazarın daha önce yayımladığı *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü: Altay-Yakut* adlı eserinden ilham almış görünmektedir. Başka bir ifadeyle, yazarın önceki sözlük çalışması *Türk Mitoloji Sözlüğü*'nün bir tür prototipi niteliğindedir. Örneğin önceki mitoloji sözlüğü iki Türk boyundan derlenmiş mitoloji malzemelerini bir potada eritmeye ya da genellemeye çalışmak yerine, madde başından sonra "Alt." ya da "Yak." şeklinde belirterek iki Türk boyunun mitolojik unsurlara yüklediği anlamların kaybolmasının önüne geçip, karşılaştırma yapmaya imkân sağlamaktaydı ki aynı yaklaşım yeni sözlük için de geçerlidir. Sözlüğü inceleyenler Bay Ülgen ile Arsan Duolay'ı, Umay Ene ile Ayıhıt'ı görme ve karşılaştırma, hatta aslında isimleri ne denli farklı olsa da bu mitolojik şahsiyetlerin birbirinin eşi/dengi olduğunu fark etme imkânına sahip olmuşlardır. Türk mitolojisinin ortak "özü" hep aynı kalmakta fakat bu öz, içinde bulunduğu coğrafya, kültür, iklim, siyasi durum vb. farklılıklara göre çeşitlenmekte ve zenginleşmektedir. Diyebiliriz ki Türk dünyası araştırmalarının en büyük zorluğu aslında onun en büyük zenginliğinin de ifadesidir.

İlk sözlük çalışmasında aslında Türk mitolojisiyle ilgili önemli bir boşluğa işaret etmiş olan Dilek, hazırlanmış olduğu *Türk Mitoloji Sözlüğü* ile de bu boşluğun doldurulmasına oldukça önemli bir katkıda bulunmuştur. Türklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları, mitolojilerine dair verimlerin de aynı ölçekte yayılmasına yol açmış, bu da Türk mitolojisine dair veri içeren çalışmaların başta Rusça ve Çince olmak üzere farklı dillerde yapılmasına neden olmuştur. Ancak bu eserlerin birçoğunun Türkçeye çevirisi yapılmamıştır ki bu durum, bu tür sözlüklerin hazırlanmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Türk mitolojisi için "kanon" bir eser ortaya koymak ne

denli mümkündür, bu tartışılabilir. Hangi Türk boyu esas alınacak, ölçüt ne olacak, boyların pek çoğunda ortak olan bir unsur az bir kısmında farklı şekilde yer alıyorsa bu yok mu sayılacak... Ve her şeyden öte binlerce yıllık mitolojik birikim. Tüm bu yükü tek başına Atlas'ın bile taşıyabileceğinden şüpheliyim. Ancak bu tür sözlük çalışmalarının yapılabilmesi için alana hâkim kişilerden müteşekkil bir komisyon oluşturularak bu sorun bir miktar aşılabilir. İbrahim Dilek de *Türk Mitoloji Sözlüğü* adlı eserini bu sorunların farkında olarak kaleme almıştır. Dilek, eserinin söz başı adlı bölümünde bu eserin böyle geniş bir alanı tamamıyla temsil etmesi için elinden geleni yaptığını ifade etmektedir. Lakin yukarıda sayılan engeller nedeniyle böylesine geniş bir alanı temsil etmenin zorluğunu da dile getirmektedir. Yazar, söz başında yer verdiği küçük bir anekdotunda bu zorluğu somutlaştırmıştır. Bu anekdot şöyledir:

Benim kuşağım, 1990'lı yılların başlangıcında eski SSCB ve yeni Rusya Federasyonu sınırları içinde bulunan Türk yurtlarındaki kaynaklara ulaşmanın zorluklarını çok iyi bilir. 1995 yılında eşim Figen Güner Dilek ile birlikte ilk kez Altay Özerk Cumhuriyeti'ne gittiğimizde yaklaşık 200'e yakın kitap almıştık. Dönüş yolunda kitapların olduğu bavulların büyük kısmını ben taşıyordum. Novosibirsk havaalanında eşim dâhil olmak üzere bütün yolcular güvenlik kontrolünden geçip uçağa yerleştikleri hâlde görevliler, taşıdığım kitapların çokluğundan dolayı o gün için anlayamadığım bir şüpheyle bavullarımı açtılar. Bütün kitaplara tek tek baktılar. CD'li kitapları ayırdılar. Hepsinin aralarına tek tek baktılar. Benim kırık dökük Rusça ifadelerimden hiçbir şey anlamamış olmalı ki havaalanının birinci katındaki bir odaya götürdüler. Orada başka görevliler tekrar tekrar bütün kitapları ve CD'leri inceledi. Yaklaşık bir saat geçtikten sonra odaya orta yaşlı esmer bir kadın geldi ve benimle Türkçe konuşmaya başladı. Sonra benim söylediklerimi görevlilere tercüme etti. Antik Yunan tiyatrosundaki *deus ex machine* (sahneye inen tanrı) gibiydi. Her şey birdenbire düzeldi. Görevliler bavullarımı alıp uçağa gidebileceğimi söyledi. Üç bavul dolusu kitabı zorlukla nefes nefese yürüyerek apronda bekleyen uçağın içine kadar taşıdım. Bir saatten fazla bir süredir uçağın kalkmasını bekleyen yolcuların bana karşı öfkeli bakışları ve onların bu bakışıyla tezat oluşturan, eşimin yüzündeki rahatlama ifadesini hiç unutmam. Şimdi bu kaynakların ve daha

fazlasının PDF'lerinin elektronik ortamlarda ulaşılabilir olduğunu görmek, bir bilim insanı olarak beni hem kışkandırıyor hem de Türkoloji adına yapılacak çalışmalar bakımından sevindiriyor.

Bu tür zahmetlerin neticesinde meydana gelen bilgi birikimiyle oluşmuş *Türk Mitoloji Sözlüğü* Dilek tarafından “söz başı”nda ifade edildiği hâliyle “ileride daha kapsamlı olarak yapılacak çalışmalara hem metot hem de muhteva bakımından bir zemin hazırlama” gayesi ile meydana getirilmiş bir eserdir.

Türk Mitoloji Sözlüğü toplamda altı bölüm olarak tasarlanmış ve bu bölümler söz başı, teşekkür, kısaltmalar, sözlük, dizin ve kaynaklar şeklinde sıralanmıştır. Sözlük bölümünde madde başları ve harf sistemi koyu mavi renkle verilmiştir. Sayfa başındaki ve sayfa sonundaki maddeler sayfanın üstünde siyah renkli yazıyla belirtilmiştir. Bu durum okuyucuya takip kolaylığı sunmaktadır. Sözlük toplamda 951 sayfadan oluşmaktadır. Her maddenin sonuna, o maddenin yazımında yararlanılan kaynaklar da eklenmiştir. Bunun yanı sıra sözlükteki maddelerin içinde söz konusu maddeyle ilgili çok sayıda mit metni de verilmiştir. Eser bu özellikleri ile bir sözlük olmanın yanında belirli ölçüde Türk mitolojisinin antolojisini ve bibliyografyasını da okuyucularına sunmaktadır.

Türk Mitoloji Sözlüğü'nde yaklaşık olarak 3.300 madde başına yer verilmiştir. Bütün Türk boylarının mitolojisini kapsaması esere ayrı bir değer katmaktadır. Madde başı olarak sözlükte yer alan mitolojik kavramlar, belirli bir genellemeye tâbi tutulmadan ilgili Türk boyunun literatüründe geçen şekliyle verilmiştir. Eserde maddelerin yazımında madde başlarının hemen ardından söz konusu kavramın hangi Türk boyuna ait olduğu kısaltma ile verilmiştir. Bu uygulama Göktürk Dönemi mitleri ve Ulu Han Ata Bitigi'nde yer alan az sayıdaki bazı madde başlarında (Oğuz, Hz. Ali vb.) uygulanmamış ve bu durum söz başı bölümünde yazar tarafından da gerekçeleriyle açıklanmıştır.

Türk Mitoloji Sözlüğü'nde yirmi bir Türk boyunun mitolojisi yer almaktadır. Sözlükteki madde başları ve içerikleri yazılırken her Türk boyunun yazı sistemiyle ilgili daha çok alanın uzmanlarınca bilinip kullanılan transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Bunun nedeni de sadece alanın uzmanlarının değil, genel okuyucu kitlesinin de dikkate alınmış olmasıdır. Sadece damak

n'si (ñ) ve Yakutçada bulunan ön damak n'si (ń) transkribe edilmiştir. Bu maddeler ise “N” ile başlayan madde başlarına dâhil edilmiştir.

Türk Mitoloji Sözlüğü her ne kadar akademik bir çalışma olsa da sade, açık ve anlaşılır bir dile sahiptir. Eserin bu özellikte hazırlanması genel okuyucu kitlesinin düşünüldüğünün bir diğer göstergesidir. Bazı maddeler yazılırken ilgili Türk lehçe ve şivelerinden metinler alınmıştır. Bu metinler ise eğik yazı ile verilmiştir. Destan, masal, mit ve efsane isimlerinde de eğik yazı tercih edilmiştir. Metin içerisinde anlam karışmasına sebebiyet verecek kelimelerde de eğik yazı tercih edilmiştir. Manzum metinlerin mısralarını ayırt etmek için eğik çizgi (/) kullanılmıştır.

Çalışmanın söz başında da belirtildiği üzere sözlük oluşturulurken madde başlarının tespitinde iki genel kategori dikkate alınmıştır. Bunlardan birincisi “tanrılar sistemi”, ikincisi de “dünyalarla ilgili unsurlar”dır. Bu çerçevede tanrılar sistemi de “yukarı (gökyüzü)”, “orta (yeryüzü)” ve “aşağı (yer altı)” olmak üzere üç katmanlı olarak değerlendirilmiştir. Dünyalarla ilgili unsurlar ise çok çeşitli kategorilerden oluşmaktadır. Bu kategoriler; “şamanik öğeler, olağanüstü varlıklar, hayvanlar, bitkiler, göksel unsurlar, tabiat unsurları ve olayları, mitik anlatılar ve bulunduğu yerler, yiyecek ve içecekler, nesnelere, ölüm, insan hayatının mitolojiyle ilgili dönemleri, bir kısım insan uzvu, ruh anlayışı, On İki hayvanlı Türk Takvimi, mitik zaman anlayışına ve mevsim döngülerine dair törenler, bayramlar ve bunların hepsiyle ilgili halk inanışları” şeklinde sıralanabilir.

Çalışmada Türk boylarında ortak olan mitolojik öğelerle ilgili değerlendirmelere yer verilmemiştir. Bu, söz konusu ortaklıkların çok fazla olması nedeniyle bir sözlük olan çalışmayı amacının çok dışına taşıracacağı ve buna bağlı olarak da konuların karmaşıklaşıp sözlüğün işlevselliğinden uzaklaşacağı öngörüsüyle yazar tarafından bilinçli yapılmış bir tercihtir. Bununla birlikte ilgili okuyucu ve araştırmacılar özellikle sözlüğün sonunda yer alan dizinin de yardımıyla ihtiyaç duydukları karşılaştırmalara yine sözlük üzerinden ulaşabilirler. Dahası, konuyla yeterince ilgili bir okuyucu sözlükten yapacağı karşılaştırmalı okumalar ile mitolojik öğeler arasındaki ortaklıkları, benzerlikleri ve farklılıkları görebilecek; ayrıca bunların nedenleri hakkında fikir de yürütebilecektir. Bu sayede hem boylar özelinde detaylı okuma hem de bütüncül bir okuma yapmak mümkün olmaktadır. Sözlüğün bu özelliğini Lévi-Strauss'tan bir alıntıyla daha net ifade etmek mümkün: “Tek tek ele

alındığında her mit mantıktan tamamen yoksun tuhaf bir anlatı gibi görünse de, bu mitler arasında, her birinin özelde anlattığı hikâyelerden daha yalın olan ve daha iyi kavranabilen ilişkiler mevcuttur.”² Bu bakımdan, *Türk Mitoloji Sözlüğü* kullanılırken bir boya ait maddenin tamamlayıcısının diğer maddeler olduğu sürekli hatırd tutulmalıdır.

İlgili okuyucu ve araştırmacılar, kült merkezli ve tematik bir çalışmada Türk boylarında farklı isimlerle yer alan unsurların tespitinde eserin sonundaki dizini kullanarak daha kolay bir çalışma yürütebilir. Bu özellik ise sözlüğü daha kullanışlı ve işlevsel hâle getirmiştir. Örneğin kurbağa kelimesi sekiz yerde geçmektedir. Kurbağa, Yakutlarda *Bağa*, Başkurlarda *Baka* ve Hakaslarda *Kibre Han* vb. şekillerde yer almaktadır. Dizin sayesinde bu farklı isimlerin bulunması ve bağlantı kurulması kolaylaşmıştır.

Türk mitolojisine ilgi ve bu ilginin beslediği akademik, edebî ya da popüler nitelikli yayın faaliyetleri her geçen gün artmaktadır. Ancak Türklük bilimi çerçevesinde çalışmalar yapan her araştırmacının memnuniyetle karşılayacağı bu faaliyetler aynı zamanda eksik ya da yanlış verilerin dolaşıma girip yayılmasına ve böylece konuyla ilgili bilgi kirliliğinin oluşmasına da yol açma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle hem Türk mitolojisi ekseninde bilimsel, sanatsal, kültürel çalışmalar yaparak eser üretecek kişiler hem de konuya ilgi duyan ve çeşitli ayrıntılara dair merakını gidermek isteyen kişiler için doğru bilgilerin açık ve net bir şekilde sunulduğu kaynak kitaplara duyulan ihtiyaç oldukça büyüktür. *Türk Mitoloji Sözlüğü* akademik derinlikli bir başvuru eseri olarak hem bu ihtiyacın giderilmesinde hem de yapılacak yeni çalışmalar için metodoloji belirlemede oldukça işlevsel bir rol üstlenmektedir. Nitekim Türkiye’de Türkoloji’nin iki önemli ismi olan Dursun Yıldırım ve Ahmet Bican Ercilasun da kaleme aldıkları değerlendirme yazılarında *Türk Mitoloji Sözlüğü*’nün bu yönlerine dikkat çekmektedir³ (Yıldırım 88-93; Ercilasun).

Açıklamalar

- 1 Bk. Taşağul, Ahmet. *Kök Tengri'nin Çocukları: Avrasya Bozkırlarında İslam öncesi Türk Tarihi*. Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 39.
- 2 Lévi-Strauss, Claude. *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*. Metis, 2011, s. 47.
- 3 Bk. Yıldırım, Dursun. “Üç Kitap Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, Cilt: CXXI Sayı: 841, Ocak 2022, ss. 88-93; Ercilasun, Ahmet Bican. “Türk Mitoloji Sözlüğü”, *Yeniçağ Gazetesi*, 16 Nisan 2022, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/turk-mitoloji-sozlugu-509473h.htm>.

